

III. Iławski Biskupin
szlak pieszy – 8 km

III. IŁAWSKI BISKUPIN

Rodzaj szlaku: pieszy

Długość szlaku: 8 km

Oznakowanie: biało-brązowe drogowskie

Przebieg szlaku: obszar gmin Iława i Susz; lasy Nadleśnictwa Susz.

Szlak turystyczny „Iławski Biskupin” zapoznaje z dziejami słynnej osady pradziejowej na dawnym półwyspie ulegającego sukcesji Jeziora Piotrkowskiego Małego.

Na szlaku znajdują się również inne ciekawe miejsca, związane z historią dóbr ziemskich w Szymbarku.

Trasie towarzyszą zmienne krajobrazy naturalne i antropogeniczne.

Szlak rozpoczyna się przy skrzyżowaniu drogi wojewódzkiej Iława-Susz z aleją wiodącą z Szymbarka do Gardzienia (Tablica I). Prowadzi przez **Stawki** (Tablica II) do **Gardzienia** (Tablica III), następnie przez **Starzykowo Małe** (Tablica IV, Tablica V) do miejscowości **Piotrkowo** (Tablica VI).

Majątek SZYMBARK (niem. Schönberg)

Wzmiankowany jest po raz pierwszy w dokumencie z 1378 r., określającym granice Starzykowa. Szymbark był wówczas rezydencją proboszcza Kapituły Pomezkańskiej – Henryka ze Skarlina.

W czasie trwania wojny trzynastoletniej (1454-1466) Szymbark wielokrotnie zmieniał właścicieli. Na początku wojny zajęli go Związkowcy, a po bitwie pod Chojnicami – 18 IX 1454 r. dostał się w ręce Krzyżaków. Wieś i zamek zniszczono.

W kolejnych latach Szymbark wielokrotnie jeszcze zmieniał właścicieli aż do 1699 r., kiedy kupił go **Ernst Finck von Finckenstein**.

W latach 1717-1730 Albrecht Krzysztof Finck von Fickenstein dokonał barokowej przebudowy zamku, zakładając wokół niego obszerny park i klasycystyczną oranżerię.

W 1789 r. był liczącym 39 domów mieszkalnych majątkiem szlacheckim z zamkiem, folwarkiem, karczmą oraz młynem. W 1885 r. jego powierzchnia wynosiła 6 664 ha (w tym 1824 ha ziemi ornej), 484 ha łąk i 2 601 lasów), natomiast w 1905 r. – 6639,6 ha.

Majątek Szymbark w posiadaniu rodu Finckensteinów pozostawał do 1905 r.

III. Iławski Biskupin

Fot. Zamek w Szymbarku – należący do rodu Finck von Finckensteinów w latach 1699-1945..

Fot. Jedna z wież zamku w Szymbarku.

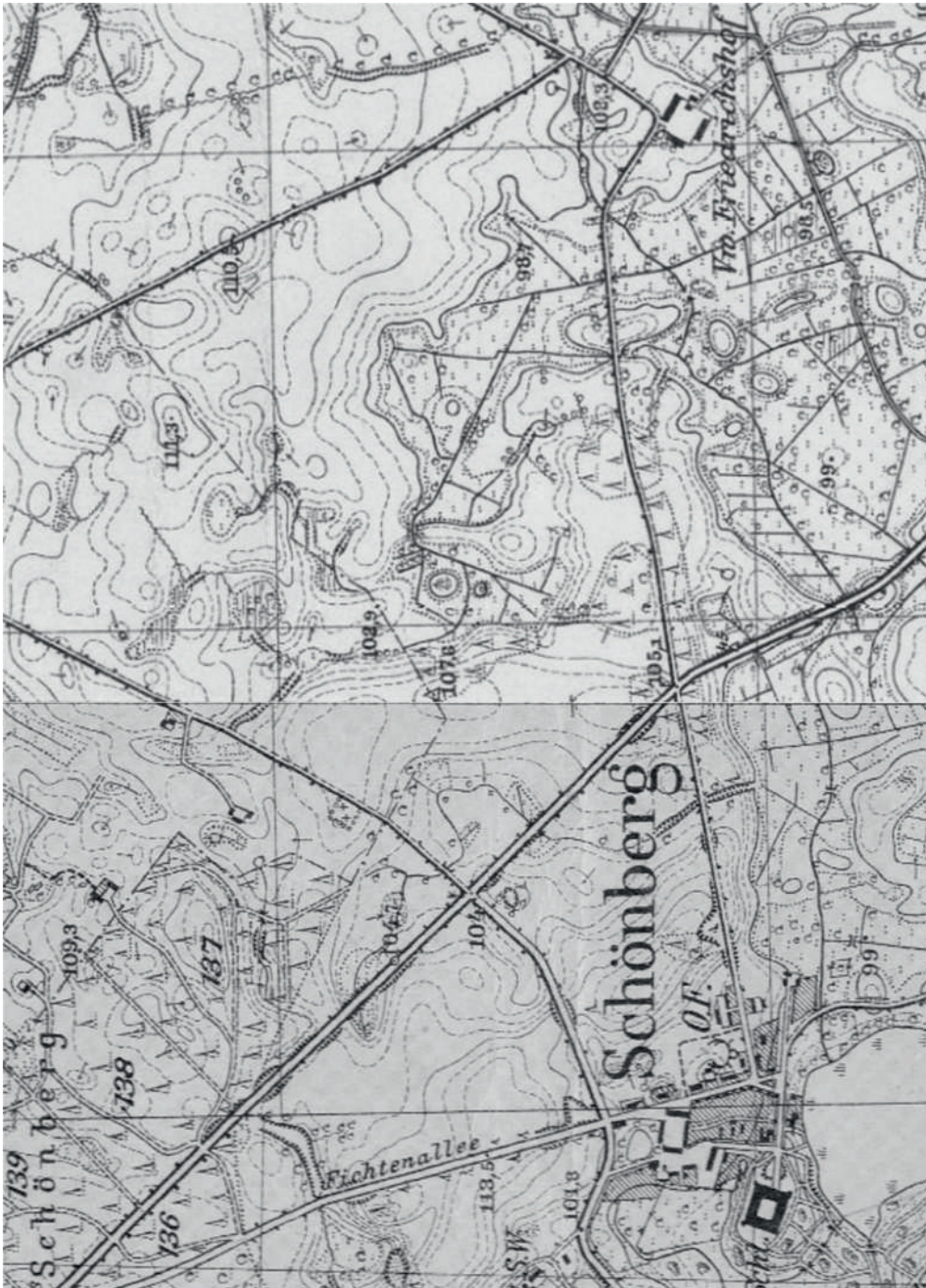

„Gertrud Graefin von Finckenstein”.

III. HAWSKI BISKUPIN

Fot. **Cmentarz von Finckensteinów** – na wzgórzu przy drodze w kierunku Ząbrowa. Spoczywa na nim czterech w linii prostej Konradów Finck von Finckenstein oraz Getruda i Agnes (matka i córka Finckensteinów).

Ryc. **Szymbark** (niem. Schönberg) oraz **folwark w Stawkach** (niem. Friedrichshof) – na archiwalnej mapie z 1928 r. (Źródło: KPBC, identyfikator zasobu: oai:kpbc.umk.pl:8489).

STAWKI (niem. Friedrichshof)

W okresie średniowiecza Stawki stanowiły niezwykle ważny punkt komunikacyjny. Przebiegające przez nie drogi były również granicami parcel lokacyjnych miejscowości takich jak Dietrichstein (*Starzykowo*), Garden (*Gardzierń*), Louisenhof (*Szczepkowo*).

W czasach nowożytnych Stawki były folwarkiem (*Friedrichshof*). Istniała tu również leśna huta szkła, której właścicielem był **Joseph von Hops**. W 2. poł. XVII w., w ramach tzw. kolonizacji elektorskiej, powstało wiele podobnych hut.

W 1716 r. Joseph von Hops podpisał 16-letni kontrakt na produkcję szkła z ówczesnymi właścicielami dóbr szymbarskich z rodu Finck von Finckensteinów.

W tamtych czasach do wyprodukowania 1kg szkła, potrzebny był popiół aż z 3-4 m³ drewna.

Huty zużywały więc ogromne ilości drzew na produkcję popiołu, a w zasadzie chodziło o zawarty w nim węgiel potasu. Wymywano go z popiołu gorącą wodą i nazywano potażem (historyczna pisownia również *potasz*, od niem. *Pottasche*, co dosłownie oznacza „popiół w garnku”). Najlepszy gatunkowo potaż produkowano z wysokiej jakości popiołu powstającego po spaleniu drewna twardego tj. dąb, brzoza, buk.

Huty powstawały więc w lasach, ponieważ dawały drewno – jeden z najważniejszych, poza piaskiem, surowców do produkcji szklarskiej.

Leśniczy książe Johann Marcussen z nadleśnictwa przemarskiego odkrył w polaci leśnej pomiędzy brzegiem jeziora Jeziorak a leśnymi smolarniami obszar wolny od lasu. Przypuszczalnie wylesienie to powstało po wyrabaniu i spalaniu rosnącego tam lasu bukowego – w celu uzyskania ogromnych ilości popiołu na potrzeby huty szkła w Stawkach. Na jednym z pagórków otoczonych rozlewiskami rzeki Osy (*niem. Ossa*) można jeszcze dziś znaleźć pozostałości masy szklanej.

Tradycję hutnictwa szkła kontynuowano w pobliskich Solnikach (*niem. Zollnick*). Miejscowość ta rozwinęła się na bazie działającej tam wcześniejszej smolarni.

W latach 1859-1878 istniała tam leśna huta szkła, której założycielem był Christian Korn. Produkowano w niej głównie szkło apteczne na potrzeby Tyłży, Elbląga i Królwca.

Od k. XIX w. do produkcji szkła zaczęto wykorzystywać potaż syntetyczny, co spowodowało zanikanie leśnych hut szkła, a tym samym zahamowanie ogromnych wycinek lasów.

III. Hawski Biskupin

Fot. Drzewa owocowe na terenie dawnego majątku Friedrichshof.

GARDZIEN (niem. Garden)

Najstarsza wzmianka o istnieniu wsi pochodzi z 1378 r. W tym roku bowiem kapituła pomezkańska sprzedała **młynarzowi Michałowi Postelinowi** młyn wodny na wypływającej z jeziora Gardzien rzece Osie, za sumę 10 grzywien oraz czynsz w wysokości 3 lasztów zboża, 3 grzywien i 3 tuczonych świń rocznie. W młynie tym mielono mąkę na potrzeby rycerskiej załogi, która mieszkała w szymbarskim zamku.

W czasie konfliktu polsko-krzyżackiego 1414 r., tzw. wojny głodowej, wieś Gardzien została w dużym stopniu zniszczona, a podczas wojny trzynastoletniej (1454–1466) uszkodzony został gardzieński młyn.

Hrabia **Ernst Finck von Finckenstein** w 1693 r. odkupił majątek Gardzien od marszałka wielkiego Prus – Wallenrodta. Finckensteinowie w 2. połowie XVII w. byli właścicielami trzech miast wraz z dziedzicznymi urzędami w Szymbarku, Dąbrównie oraz Iławie – ich majątki obejmowały wówczas powierzchnię ponad 14 tys. ha.

W 1789 r. Gardzien był folwarkiem szlacheckim i liczył 4 domy mieszkalne.

W XIX w. dobra obejmowały również następujące folwarki: Krzyżówki, Stawki, Stęgwicę oraz Starzykowo Małe (łącznie 1404 ha, przy czym w 1885 r. na 948 ha ziemi onej przypadało 160 ha łąk, 155 ha jezior i 126 ha lasów).

W 1817 r. w Gardzieniu były 3 domy i 32 mieszkańców, a w 1905 r. w 10 domach mieszkało aż 148 osób.

Hrabia Ernst Finck von Finckenstein w 1699 r. wznosił w Gardzieniu pałac. Jego ściany pokrywały różowe tynki, charakterystyczne dla wszystkich budynków rodu Finckensteinów.

W 1826 r. zmarł bezdzietnie właściciel dóbr w Szymbarku, graf Fryderyk Karol Filip Finckenstein. Majątek w Gardzieniu otrzymał w spadku jego siostrzeniec **Hahnfeldt**.

W 1830 r. pałac wraz z folwarkami odkupił od spadkobiercy Finckensteinów, pochodzący z Prus Wschodnich, **baron Werner von Gutstedt**. Osiedlił się tam z żoną Jenny. Była ona nieślubną córką Hieronima Bonapartego, brata cesarza Napoleona.

Gardzien był wówczas niewielką i bardzo zaniedbaną wioską folwarczną z równie zaniedbanym pałacem, otoczonym zdziczałym parkiem. Do majątku należały także lasy pomiędzy jeziorami Gardzien i Stęgwica a Jeziorakiem, oraz folwarki Krzyżówki (*Dietrichstein*), Starzykowo Wielkie i Starzykowo Małe.

Baronowa Jenny przebudowała podupadający pałac w Gardzieniu na wzór pałacu Wittum w Weimarze. Założyła wokół niego piękny, rozległy park z herbacianym domkiem.

W 1850 r. baron Werner von Gutstedt został powołany przez króla Prus na stanowisko radcy ziemskiego w powiecie suskim i przeprowadził się wraz z rodziną do Susza (*Rosenberg*).

Pałac stał się wówczas ochronką dla sierot i dzieci z najbiedniejszych rodzin folwarcznych.

W 1860 r. baron Werner von Gustedt został przeniesiony do Halberstadt, a jego małżonka z dziećmi wróciła do pałacu w Gardzieniu.

Mieszkała tam aż do śmierci męża w 1864 r. Niedługo potem sprzedała majątek ziemski z pałacem bogatemu kupcowi **Jonasowi z Berlina**.

W 1880 r. pałac i dobra ziemskie kupił niejaki **Zidowit**.

W 1900 r. majątek Gardzien odkupił od Zidowitza stary **graf Finckenstein**. Tym samym po dwustu latach całość dóbr gardzieńskich wróciła do swych dawnych właścicieli.

W okresie I wojny światowej w pałacu działała szkoła dokształcająca, a także kwatery dla uchodźców z terenów objętych działaniami wojennymi.

Po wojnie pałac był rezydencją wdowy po grafie von Finckenstein.

Przed II wojną światową w pałacu mieściła się szkoła sportowa gdańskiej Sturmabteilung (SA) – oddziałów szturmowych Narodowosocjalistycznej Niemieckiej Partii Robotników (NSDAP).

Na krótko przed wybuchem wojny graf Finckenstein przekazał swojemu nadleśniczemu pałac w Gardzieniu, tworząc w nim siedzibę zarządu swych rozległych dóbr leśnych.

Pałac i rozległe zabudowania dworskie tj. stajnie, chlewnie, stodoły i wozownie, przetrwały działania wojenne.

W ocalałym pałacu do końca lat 60-ych XX w. mieszkały rodziny robotników leśnych.

W późniejszym okresie, gdy nadleśnictwo wybudowało nieopodal Gardzenia specjalną osadę dla pracowników, pałac wraz z zabudowaniami dworskimi opustoszały.

W pełni dostępne, nie pilnowane przez nikogo, popadły w zapomnienie i uległy całkowitej dewastacji.

Pałac w Gardzieniu zbudowany był na planie prostokąta z dwoma krótkimi skrzydłami wysuniętymi ku drodze dojazdowej. W części środkowej budynku znajdowały się pomieszczenia mieszkalne.

Pomiędzy skrzydłami budynku znajdował się duży pokój z oknami wychodzącymi z jednej strony na rozległy park, a z drugiej strony na dziedziniec.

Park pałacowy (k. XVIII w., 2. poł. XIX w.) został wpisany dn. 16 II 2007 r. do rejestru zabytków pod nr A-4457.